

Importhuwelijken en overheidsbeleid

Margo Trappenburg*

1 Inleiding

De discussie over etnische of religieuze minderheden gaat thans voor een groot deel over rechten en plichten. Zij gaat over de vraag of moslimvrouwen onder alle omstandigheden het recht hebben een hoofddoek te dragen, over de vraag of clitoridectomie ooit juridisch acceptabel zou kunnen zijn, over het recht op vrijheid van meningsuiting voor conservatieve imams versus het recht op gelijke behandeling of het non-discriminatiebeginsel, over het recht van ouders om hun kinderen op te voeden zoals zij wensen versus de door de staat gedecreteerde leerplicht enzovoort.

Voor een ander deel gaat het debat over de empirische werkelijkheid van het integratieproces. Hoe staat het met de economische integratie van onderscheiden etnische groepen? Hoe verloopt hun sociaal-culturele integratie? Er bestaat in Nederland een bloeiende minderhedenonderzoeksin-
dustrie; vele sociale wetenschappers hebben zich verdiept in de arbeidsparticipatie van migranten, hun kansen als 'etnische ondernemer', hun onderwijsparticipatie, hun zorgconsumptie, hun aandeel in de vaderlandse criminaliteit, hun huwelijkspatronen, het aantal kinderen dat zij krijgen, hun geloofsovertuiging, hun opvattingen over Nederlandse liberale verworvenheden als de vrouwenemancipatie, hun gerichtheid op en banden met hun land van herkomst enzovoort.

In dit artikel wil ik proberen een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre de overheid (of de autochtone Nederlandse politieke gemeenschap), deels op basis van het hiervoor aangeduide empirische onderzoek, een bepaalde mate van assimilatie-integratie mag stimuleren zonder daarbij gebruik te maken van expliciete ge- of verboden. Anders gezegd, mag de overheid (of de politieke gemeenschap) op dit terrein een beleid voeren op basis van

* Margo Trappenburg is universitair hoofddocent aan de Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatiewetenschappen, Universiteit van Utrecht. Met dank aan Sawitri Saharso, Hans Oversloot en Ayaan Hirsi Ali voor hun kritische kanttekeningen en nuttige suggesties.

niet-neutrale voorkeuren? U heeft het recht om een bijzondere moslim-school te stichten, maar wij hebben het liever niet. U mag trouwen met wie u wilt, maar wij zien het liefst dat u trouwt met een Nederlandse bruid/bruidegom, of desnoods met een Nederlandse bruid of bruidegom van Marokkaanse of Turkse komaf. U heeft het recht te wonen waar u wilt, maar wij zien het liefst gemengde wijken zodat we buurtscholen krijgen die min of meer grijs zijn, wat betreft etnische samenstelling. U mag natuurlijk huisvrouw worden, maar wij hebben liever dat u geen huisvrouw wordt, dat u op zijn minst parttime gaat werken en dat uw kinderen in die tijd een vorm van voorschoolse opvang (kinderdagverblijf) bezoeken. U mag uw hoofddoek dragen, maar wij zien u liever zonder. U mag eigen verenigingen oprichten op etnische basis, maar wij zien liever dat u meedoet in bestaande, gemengde verenigingen. Bij niet-dwingende maatregelen kunnen we denken aan allerlei vormen van voorlichting, subsidies, financiële sancties, beperkende voorwaarden, faciliterend beleid, enzovoort.¹

In dit artikel zal ik het vooral hebben over de legitimiteit van een (zachte) drangbeleid inzake de partnerkeuze van allochtonen.

2 Importhuwelijken

Sociologen die zich bezighouden met de integratie van nieuwe groepen in een bestaande samenleving gebruiken vaak het aantal huwelijken tussen nieuwkomers en autochtonen als meetinstrument voor de mate van integratie.² Naarmate de nieuwkomers zich beter op hun plaats voelen in het ontvangende land zullen zij vaker trouwen buiten de eigen etnische groep, is de gedachte. Gemeten naar deze maatstaf is het met de integratie van sommige allochtone groepen in Nederland niet al te best gesteld. Slechts een zeer kleine minderheid van de Turkse en Marokkaanse mannen (niet meer dan 5%) en een verwaarloosbaar aantal Turkse en Marokkaanse vrouwen (niet meer dan 2%) is getrouwd met een autochtoon.³ Een grote meerderheid van de Turkse en Marokkaanse allochtonen trouwt bovendien niet met een in Nederland opgegroeide partner uit de eigen groep, maar met een 'importpartner' uit het land van herkomst. Hooghiemstra becijferde het aantal 'transnationale huwelijken' voor allochtone groepen op basis van tellingen door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zij komt op percentages

1 Zie over de vraag of de overheid een niet-neutraal beleid mag en kan voeren op allerlei terreinen: G.A. den Hartogh (ed.), *The Good Life as a Public Good*, Dordrecht 2000.

2 Helga A.G. de Valk, Ingrid Esveldt, Kene Henkens & Aart C. Liefbroer, *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel*, WRR werkdocument, Den Haag 2001, p. 90.

3 De Valk e.a., *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland*, p. 92. Overigens is het percentage gemengde huwelijken bij andere allochtone groepen (Surinamers, Antillianen en asielzoekers uit overige niet-westerse landen) hoger dan bij Turken en Marokkanen.

van 70,3% voor Marokkaanse vrouwen, 76% voor Marokkaanse mannen, 77,3% voor Turkse vrouwen en 82,1% voor Turkse mannen. Deze percentages hebben betrekking op het jaar 1999 en gaan dus voor het overgrote deel over Turkse en Marokkaanse allochtonen die in Nederland geboren en getogen zijn. 'Dat transnationaal huwen zo'n hoge vlucht neemt in de jaren negentig is een onverwachte ontwikkeling. De banden tussen de migrantengroepen en het herkomstland blijken sterker en duurzamer dan voorzien', aldus Hooghiemstra.⁴

Waar komt de voorkeur van Turkse en Marokkaanse medelanders voor een partner uit hun land van herkomst vandaan? Onderzoekers wijzen hier op verschillende factoren. Ten eerste is er het welvaartsverschil tussen Turkije en Marokko enerzijds en Nederland anderzijds. Dat verschil leidt tot een breed gedeeld verlangen in Turkije en Marokko om het heil in West-Europa te gaan zoeken. Aangezien het na de gastarbeiderperiode nog maar heel beperkt mogelijk is met economische motieven vanuit Turkije en Marokko te emigreren naar Nederland, is men aangewezen op het enig overgebleven kanaal: huwelijksmigratie.⁵ Ten tweede voelen reeds in Nederland wonende Turken en Marokkanen een vrij grote mate van solidariteit met achterblijvers in hun geboortedorp of -streek; zij lijken geneigd om die solidariteit om te zetten in huwelijken. En waar zij die solidariteit nog onvoldoende voelen, schijnen de achterblijvers in het land van herkomst bereid grote morele druk uit te oefenen en grote geldbedragen aan te bieden om alsnog een huwelijk te kunnen regelen.⁶ Ten derde hebben ouders een vrij grote mate van zeggenschap over het huwelijk van hun kinderen⁷ en bestaat bij veel ouders een voorkeur voor ten minste een moslim en liefst ook nog een (ver) familielid dan wel streekgenoot uit Turkije of Marokko.⁸ Ten vierde bestaat er over en weer een zekere aversie tussen de geslachten onder Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland, die hen, gegeven het feit dat er min of meer vanzelfsprekend binnen de eigen groep en de eigen geloofsgemeenschap moet worden getrouwd, soms een voorkeur laat krijgen voor een partner uit het land van herkomst. In een NIDI-rapport uit 1995 worden allochtone jongeren aan het woord gelaten over de andere

4 E. Hooghiemstra, *Gemengd huwen en transnationaal huwen in Nederland. Enkele feiten, Migrantstudies 2000*, nr. 4, p. 198-208, met name p. 205 en 207. Overigens lijken deze cijfers niet specifiek voor Nederland. Antropologe Unni Wikan rapporteert vergelijkbare data voor Noorwegen, vgl. Unni Wikan, *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*, Chicago 2002, p. 215.

5 E. Hooghiemstra, *Voor de keuze. Een specifieke of algemene blik op partnerkeuze van migranten*, *Migrantstudies 2000*, nr. 4, p. 209-228, p. 220.

6 Hooghiemstra, *Voor de keuze*, p. 220.

7 Vgl. I. Esveldt e.a., *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, NIDI-rapport 1995, p. 175-176.

8 Esveldt e.a., *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, p. 203.

seksse. Marokkaanse meisjes geven aan dat zij niet veel zien in de rondhangende, lager opgeleide, werkloze dan wel criminele Nederlands-Marokkaanse jongemannen. Allochtone jongens verklaren omgekeerd dat zij de Nederlands-Marokkaanse of Nederlands-Turkse meisjes veel te vrijgevochten vinden.⁹ Ten slotte kan nog worden gewezen op het sociologische gegeven dat allochtone groepen in Nederland in hoge mate gesegregeerd zijn (men woont in zwarte buurten en men gaat naar zwarte scholen); de kans dat men een leuke autochtoon tegen het lijf loopt, is daardoor sterk gereduceerd. Dat geldt met name voor Turkse en Marokkaanse meisjes, wier gedrag vaak strak in de gaten wordt gehouden. Het is mogelijk dat de regels inzake de omgang met het andere geslacht tijdens de zomervakantie in het land van herkomst wat minder streng zijn, waardoor men er juist daar eens toe komt onbezorgd verliefd te worden.¹⁰

Het spreekt vanzelf dat het sluiten van transnationale huwelijken met een partner uit het land van herkomst remmend werkt op de integratie van allochtone Nederlanders. Roger van Boxtel, Minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid tijdens het tweede paarse kabinet, broedde al op maatregelen om het verschijnsel importhuwelijken tegen te gaan. In zijn beleidsnota *Integratie in het perspectief van immigratie* verwees de minister naar een Zembla-documentaire,¹¹ waarin migranten aan het woord kwamen over hun motieven om te trouwen met een partner uit het land van herkomst.

‘Overdracht van familiale waarden en normen, opvattingen over de verzorgende gezinsrol van de vrouwelijke partner, dan wel betere economische mogelijkheden voor de overkomende mannelijke partner, wegen daarbij in de regel zwaarder dan de affectie tussen twee huwelijkskandidaten, of het verschil in sociale structuur tussen Nederland en het land van herkomst. Volgens de reportage treden er bij transnationale huwelijken vaak spanningen op tussen de partners omdat men zich de consequenties van de overkomst niet voldoende heeft gerealiseerd. 40% van de huwelijken zou binnen twee jaar uitmonden in echtscheiding.’

De minister introduceerde vervolgens het idee om allochtonen zelf verantwoordelijk te maken voor de inburgering van hun ‘importpartner’, bijvoorbeeld door hen zelf de kosten te laten betalen van de inburgeringscursus voor die partner.¹²

9 Esveldt e.a., Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland, p. 185.

10 Hooghiemstra, Voor de keuze, p. 224 en Esveldt e.a., Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland, p. 182.

11 Zembla, 14 december 2001.

12 Kamerstukken II, 28 198, nr. 2, p. 46.

Het kabinet-Balkenende besloot verder te gaan dan Van Boxtel.¹³ In het strategisch akkoord *Werken aan vertrouwen, een kwestie van aanpakken* werd opnieuw voorgesteld nieuwkomers zelf te laten betalen voor de inburgeringscursus (na tijdige en succesvolle afronding van de cursus kan men de helft van de kosten terugkrijgen). Daarnaast wilde het kabinet de minimumleeftijd voor partners in een importhuwelijk verhogen van 18 naar 21 jaar. De in Nederland wonende partner zou bovendien minimaal 130% van het minimumloon moeten verdienen.¹⁴

In dit artikel wil ik inventariseren of er in de drie courante politiek-filosofische tradities – het liberalisme, het communitarisme en het republikaanisme – aanknopingspunten te vinden zijn voor de verdediging van een dergelijk beleid.

3 Liberale argumentaties

De eerst denkbare liberale argumentatie is gebaseerd op de theorie van Joseph Raz, die wel wordt getypeerd als ‘perfectionistisch liberalisme’.¹⁵ Voor Raz zijn liberale vrijheidsrechten niet zozeer ‘gewone’ politieke rechten; die vrijheidsrechten zijn dienstig aan een hoger ideaal: mensen in staat stellen een autonoom leven te leiden. Liberale vrijheidsrechten mogen in deze visie niet worden misbruikt voor niet-liberale doeleinden, het is niet de bedoeling dat mensen zich onder verwijzing naar hun vrijheidsrechten in slavernij verkopen.

‘Rights protect not [people’s] interests generally but only their interest in freedom. The capacity to be free, to decide freely the course of their own lives, is what makes a person. Respecting people as people consists in giving due weight to their interest in having and exercising that capacity. On this view respect for people consists in respecting their interest to enjoy personal autonomy.’¹⁶

13 In een interview met NRC Handelsblad verklaarde Van Boxtel dat hij ook wel verder had willen gaan, maar dit niet voor elkaar had gekregen. De maatregelen van het nieuwe kabinet bevielen hem echter helemaal niet. (Michèle de Waard, Tolerantie is niet meer gewenst. Dat is verschrikkelijk. Minister van Boxtel over integratiebeleid in Nederland en Europa, NRC Handelsblad 5 juli 2002, p. 6.)

14 *Werken aan vertrouwen, een kwestie van aanpakken, strategisch akkoord voor kabinet CDA, LPF, VVD*, 3 juli 2002, p. 14.

15 Vgl. A.W. Musschenga, *Liberale neutraliteit of politiek van het goede leven?*, in: A.W. Musschenga & F.C.L.M. Jacobs (red.), *De liberale moraal en haar grenzen. Recht, ethiek en politiek in een democratische samenleving*, Kampen 1992, p. 239-264, p. 253.

16 J. Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford 1986, p. 190.

Op basis van de theorie van Raz zou je kunnen betogen dat trouwen op jeugdige leeftijd met een door of samen met je ouders uitgekozen partner geen recht doet aan jouw individuele autonomie. Met name jonge vrouwen lijken door een dergelijk traditioneel huwelijk een groot deel van hun vrijheid op te geven. Dat zou een reden kunnen zijn voor de overheid om maatregelen te nemen die weliswaar in eerste instantie de vrijheid van burgers beperken, maar mogelijk op termijn juist leiden tot vergroting van de individuele keuzevrijheid. Op basis van de theorie van Raz zou de leeftijdseis uit het strategisch akkoord kunnen worden aangemerkt als gerechtvaardigd paternalisme. Een leeftijdsgrens gaat uit van de gedachte dat het vermogen tot autonomie moet worden aangeleerd en dat men pas tot werkelijke autonome keuzen in staat is als men in de twintig is. Bezien vanuit dit perspectief is een verhoging van de leeftijdsgrens tot slechts 21 jaar zelfs nog wat aan de magere kant. In Denemarken wordt een leeftijdsgrens van 24 jaar voor beide partners gehanteerd.¹⁷ Waar de gemiddelde huwelijksleeftijd in Nederland rond de 29 jaar ligt, zou een verhoging tot, zeg, 27 jaar wellicht ook te overwegen zijn. Men mag aannemen dat mannen en vrouwen van die leeftijd hun opleiding hebben voltooid of al geruime tijd actief zijn op de arbeidsmarkt. In veel gevallen zal dat toch betekenen dat uithuwelijken een gepasseerd station is; 28-jarige mannen en vrouwen die willen trouwen met een importpartner doen dit hopelijk uit vrije keuze.

Veel minder verdedigbaar op basis van de theorie van Raz zijn de voorgestelde financiële drempels in het strategisch akkoord. Het opwerpen van een kleine drempel in de vorm van een bijdrage aan de kosten van de inburgeringscursus kan met veel goede wil wellicht nog worden gezien als een prikkel om lichtzinnige keuzen te voorkomen of althans als een hindernis die de autonome keuzevrijheid van het individu niet wezenlijk aantast. De grote drempel van de inkomenseis kan op basis van Raz' theorie niet worden verdedigd. Die eis zal de autonome keuzevrijheid van minder vermogende individuen niet vergroten maar verkleinen. Mensen met een laagbetaalde functie zullen er een tweede baantje bij moeten zoeken om hun transnationale huwelijk te bekostigen.¹⁸

17 Vgl. N. Troost, 'Denen lopen niet te koop met eigen asielbeleid', in: de Volkskrant, 21 juni 2002, p. 5. Men houdt in Denemarken bovendien gesprekken met beide aspirant-huwelijkspartners afzonderlijk, om na te gaan of zij vrijwillig in het huwelijk treden. In Noorwegen overweegt men een vergelijkbare procedure (Wikan, *Generous Betrayal*, p. 216).

18 Vgl. B. de Hart & D. Hondius, Aanscherping inkomenseis zal integratie belemmeren, de Volkskrant 15 juni 2002, p. 9. De maatregelen voorgesteld door het nieuwe kabinet gelden overigens zowel voor autochtone als voor allochtone Nederlanders. Ik ga hier niet in op de vraag of het verdedigbaar zou zijn geweest zo'n maatregel alleen voor allochtonen in te voeren. Ik ga ervan uit dat een dergelijke majeure inbreuk op het gelijkheidsbeginsel niet eenvoudig te rechtvaardigen is.

De tweede liberale argumentatie waarmee het ontmoedigingsbeleid zou kunnen worden gerechtvaardigd, is iets ingewikkelder. Zij gaat als volgt. Bij veel liberale vrijheidsrechten in onze politieke gemeenschap wordt impliciet verondersteld dat niet iedereen er op hetzelfde moment en in gelijke mate gebruik van maakt. Zou dat wel zo zijn, dan zouden die rechten ter discussie moeten worden gesteld en zouden er inperkingen moeten plaatsvinden zonder dat deze zouden hoeven leiden tot het verdwijnen van het betreffende recht. Een paar voorbeelden.

- Ik heb de vrijheid om van a naar b te gaan per fiets, maar als al mijn medeburgers op dezelfde tijd zouden besluiten naar b te gaan fietsen, zouden we daar nooit arriveren.
- We hebben allemaal vrijheid van godsdienst, maar als iedereen de hele dag van moskeeën zou willen oproepen tot gebed of klokken zou willen laten beieren, zouden we allemaal binnen de kortste keren doof en overspannen zijn.
- Ik heb het recht zelf een beroep te kiezen maar als iedereen ervoor zou kiezen politieke theorie te gaan doceren aan de universiteit zou het afgelopen zijn, zowel met het land als met de academie.
- Vrouwen hebben het recht zelf te bepalen hoeveel kinderen zij zouden willen krijgen, maar als alle Nederlandse vrouwen het in hun hoofd zouden halen er zes op rij te baren, zouden we in enorme problemen raken.

In al die gevallen zijn er praktische grenzen aan het tegelijkertijd uitoefenen van ieders rechten. Als iedereen de nodige zelfdiscipline in acht neemt, kunnen we best leven met een paar wielrenners die elke dag drie keer van a naar b fietsen, met een paar godshuizen en enig bijbehorend religieus vertoon in iedere gemeente, met anderhalve politiek-theoreticus per universiteit en met een kleine groep vrouwen die een groot gezin nastreven.

Op dezelfde manier zouden we best kunnen leven met een gering aantal autochtone medeburgers, een enkele Oranje en een gering aantal allochtone medeburgers die ergens in een ver buitenland smoorverliefd worden en hun partner willen meenemen naar hun vaderland. We zouden het daarentegen niet overleven als er voortaan alleen nog maar getrouwd werd met partners van over de grens. Dat zou een gigantische immigratiegolf met zich meebrengen die niet goed kan worden gekanaliseerd. De huidige situatie is uiteraard niet zo dramatisch (autochtone liefdes spelen zich doorgaans af binnen de landsgrenzen), maar men zou kunnen aanvoeren dat de import van buitenlandse partners toch wel dermate omvangrijk is geworden dat beperkende maatregelen in de rede liggen. In juridische termen komen we dan terecht bij het leerstuk dat 'beperking van grondrechten' heet. Je handhaaft het grondrecht, maar je noemt een lijst met criteria ten behoeve waarvan of een lijst met omstandigheden waaronder het betref-

fende grondrecht kan worden beperkt. In het geval van het recht op vrije partnerkeuze zou je dan kunnen denken aan beperkingen omwille van de verzorgingsstaat, de sociale cohesie of de openbare orde.¹⁹ Het is dan wel zaak dat het individuele grondrecht ondanks die beperkingen overeind blijft, en bij de inkomenseis van 130% van het minimumloon kunnen we daar serieuze twijfels over hebben.

De derde liberale argumentatie ten faveure van een importheffing op de buitenlandse partner is verwant met de tweede, maar toch weer iets anders. De keuze voor een buitenlandse partner kan een samenleving flink wat geld kosten. Dat hoeft natuurlijk niet. Een libertarische staat gebaseerd op beginselen zoals vervat in *Anarchy, State, and Utopia* van wijlen Robert Nozick ziet zich nooit geconfronteerd met uit de hand lopende kosten per burger. Als een staat zich niet verplicht voelt onderwijs, huisvesting, medische zorg en uitkeringen te betalen, kan die staat zich een open-grenzenbeleid permitteren. De noodzaak om migratie aan banden te leggen hangt samen met de status van verzorgingsstaat.²⁰ Maar ook in een verzorgingsstaat is niet elke buitenlandse partner per definitie een probleem. Productieve, goed inzetbare importpartners zouden nettobelastingbetalers kunnen worden en mogelijk ook gaten kunnen vullen op de arbeidsmarkt. Het importeren van ongeschoolde of zelfs analfabeten partners, die alleen hun moedertaal spreken, kost een verzorgingsstaat als de onze echter een heleboel geld: geld voor de inburgeringscursus, geld voor tolken waar de inburgeringscursus niet heeft geleid tot beheersing van de taal, en extra geld voor het onderwijs aan de kinderen die uit de verbintenis geboren zullen worden (in onderwijsjargon zal het gaan om allemaal zogenoemde 1,9-leerlingen; leerlingen die bijna twee keer zoveel kosten aan onderwijs en begeleiding als doorsnee autochtone kinderen). Individuele keuzen die een naar verhouding groot beslag leggen op de collectieve middelen zou je wellicht kunnen ontmoedigen, of je zou kunnen proberen om de collectieve kosten door te berekenen naar de betrokkene (toepassing van het zogenoemde profijtbeginself).

Is dat een goede redenering? We gebruiken hem ook wel als we proberen een energiezuinig milieubeleid te voeren: milieubelastend gedrag proberen

19 In concreto zijn de relevante bepalingen in het EVRM en het BUPO-verdrag (respectievelijk art. 12 EVRM en art. 23 BUPO), anders dan bij veel andere vrijheidsrechten het geval is, niet geformuleerd als individuele grondrechten die omwille van bepaalde doelcriteria mogen worden beperkt. De formulering van de betreffende rechten laat relatief veel ruimte voor een nadere invulling van het recht door de nationale wetgever. Zo is het m.i. op basis van deze verdragsbepalingen aan de nationale wetgever overgelaten om homohuwelijken al of niet wettelijk te regelen.

20 Vgl. Paul de Beer, Heeft de sociaal-democratie nog bestaansrecht?, *Socialisme & Democratie*, 2002, nr. 7/8, p. 44-55, met name p. 51.

we te ontmoedigen of in rekening te brengen: statiegeld op flessen en blikjes, eigenaars van grote auto's betalen meer wegenbelasting, sommige gemeenten laten betalen per huisvuilzak, reizen per auto proberen we te ontmoedigen door benzine duurder te maken door middel van accijnzen (het verzet daartegen heeft meestal geen betrekking op het duur maken van autorijden als zodanig, maar op het feit dat die auto voor woon-werkverkeer gebruik wordt, en dat van een vrijwillige individuele keuze in dat geval maar heel beperkt sprake is).

Daar staat tegenover dat we op sommige andere terreinen huiverig zijn met het inzetten van die redenering. De keuze van patiënten vóór maximaal doorbehandelen en tegen euthanasie is in veel gevallen een keuze die ten laste gaat van het collectief, maar er is sinds ongeveer de jaren tachtig vrijwel niemand meer geweest die dit heeft aangevoerd als een motief om aan tegenstanders van euthanasie eigen bijdragen voor medische behandeling te vragen.²¹ De keuze tegen prenatale diagnostiek betekent de aanvaarding van het risico dat men een kind zal krijgen met een genetische aandoening die in sommige gevallen kan leiden tot levenslange verzorging in een AWBZ-gefinancierde instelling. Zo'n keuze zou dus met enig recht ook kunnen worden aangemerkt als een kostbare keuze, die ten laste komt van de gemeenschap. Maar niemand stelt ooit voor om mensen voor die keuze te laten betalen. Integendeel zelfs, het idee dat mensen zich bezwaard zouden voelen omdat hun eventueel gehandicapte nageslacht een aanslag zou betekenen op het collectieve budget wordt door sommigen aangevoerd als argument tegen prenatale diagnostiek als zodanig. Men wil niet dat ouders van een mongooltje zich op enig moment schuldig gaan voelen. Met een studie kunstgeschiedenis is het risico dat men aangewezen zal zijn op een uitkering vrij groot, maar niemand ziet dat als een reden om het collegegeld bij kunstgeschiedenis vier keer zo hoog te maken als dat bij bijvoorbeeld een studie bedrijfskunde of economie.

We zijn in Nederland nogal selectief bij het toepassen van het profijtbegin-sel. Voorzover er een lijn te ontdekken valt in de redenen waarom het in het ene geval wel en in het andere niet wordt toegepast, lijkt die lijn te lopen tussen zaken die we van groot persoonlijk belang achten en zaken die we minder relevant vinden. Een keuze tegen prenatale diagnostiek rekenen we niemand aan, maar een keuze voor de auto mag bij de betrokkene in rekening worden gebracht. Als dat het onderscheidend criterium is, ligt het eerder voor de hand beslissingen over huwelijk en gezin te laten vallen in de categorie 'van groot persoonlijk belang' dan in de categorie 'minder relevante zaken des levens', zelfs al gaat het in casu voor een deel om niet op

21 In het begin van de euthanasiediscussie overigens wel, vgl. J. Kennedy, *Een weloverwogen dood*, Amsterdam 2002.

liefde gebaseerde huwelijken. Ofschoon niet mag worden uitgesloten dat de heersende conventies inzake het profijtbeginsel eventueel kunnen worden omgekeerd (het kabinet-Balkenende leek het profijtbeginsel juist af te wijzen waar het ging om milieubelastende verkeers- en vervoersbeslissingen en confronteerde ons zo nu en dan met losse gedachten aan differentiatie in het collegegeld ten detrimente van studenten met een voorkeur voor 'nutteloze' studies), gaat het vooralsnog te ver om het doorberekenen van de kosten van een importhuwelijk aan de importerende partner te beschouwen als een volstrekt vanzelfsprekende toepassing van het profijtbeginsel.

4 **Andere argumenten**

Tot nu toe is de score niet erg bemoedigend. Op basis van het Raziaanse paternalisme uit de liberale traditie is de leeftijdsgrens van het nieuwe kabinet goed te verdedigen (deze kan zelfs nog flink worden aangescherpt), maar dat geldt niet voor de financiële drempels, zeker niet voor de inkomenseis. Op basis van het leerstuk van grondrechtenbeperking zou men kunnen proberen de partnerkeuze van allochtonen te sturen, maar grondrechten beperken is liberaal bezien uit de aard der zaak geen populaire bezigheid. Het toepassen van het profijtbeginsel ten slotte ligt in een liberale verzorgingsstaat als de onze heel gevoelig, zeker waar het gaat om morele keuzen in het persoonlijk leven. Hoe staat het met de twee andere politiek-theoretische tradities, het communitarisme en het republikanisme?

Een eerste communitaristische strategie zou gebaseerd kunnen zijn op de rechtvaardigheidstheorie van Michael Walzer.²² Volgens Walzer kun je in een westerse-liberale samenleving een aantal verschillende rechtvaardigheidssferen aantreffen. In die sferen worden verschillende 'goederen' verdeeld, volgens verschillende beginselen. In de sfeer van de 'goddelijke genade' gelden religieuze criteria die voor de gewone sterveling niet navoelbaar zijn (de wegen van de Heer zijn ondoorgrondelijk). In de sfeer van het onderwijs wordt lager onderwijs zo veel mogelijk gelijk verdeeld, opdat vervolgens de toegang tot hoger onderwijs kan worden verdeeld naar aanleg en verdienste. In de sfeer van de ambten (al die functies die voor de gemeenschap als geheel belangrijk zijn) hoort meritocratisch gerecruteerd te worden (een open werving waarbij de meest getalenteerde, de meest presterende kandidaat wint). En in de sfeer van de liefde geldt dat deze moet worden verdeeld 'op gevoel': wij trouwen in beginsel niet meer om redenen als sta-

22 M. Walzer, *Spheres of Justice. A defense of pluralism and equality*, New York 1983.

tus, conventie en land- of bezitsvergroting.²³ In de theorie van Walzer is het vervolgens zaak dat de rechtvaardigheidssferen gescheiden blijven: we mogen geen criteria uit de ene sfeer laten infiltreren in de andere sfeer. Vanuit die optiek lijkt het denkbaar dat je de sfeer van de liefde intact probeert te houden en je best doet om huwelijken zo min mogelijk te laten plaatsvinden om redenen die wij op basis van onze gedeelde waarden als oneigenlijk beschouwen. Men behoort niet te trouwen uit solidariteit met plaatsgenoten, uit eerbied voor zijn ouders, of om een verblijfsvergunning te krijgen. Vanuit deze optiek kom je langs een andere weg uit op hetzelfde oordeel over het overheidsbeleid als we eerder tegenkwamen bij Raz. Het ophogen van de leeftijdsgrens lijkt ook op basis van Walzer verdedigbaar. Als men 21, 24 of 27 is, is de kans dat men ooit een keer daadwerkelijk verliefd is geweest groter dan als men 18 is. Dat maakt de kans dat men besluit tot een huwelijk op basis van liefde vermoedelijk ook groter. De voorgestelde financiële maatregelen zijn, net als bij Raz, veel minder verdedigbaar. Het lijkt onelegant om allochtonen te leren dat zij niet mogen trouwen om financieel-economische redenen door zelf de nodige financiële barrières op te werpen in de sfeer van de liefde. Dat maakt een inconsequente indruk. Een tweede communitaristische argumentatie zou kunnen worden gezocht in de theorie van Patrick Devlin, uiteengezet in diens Macabean-lecture gehouden in 1958, tegen de achtergrond van het destijds in Engeland spelende debat over de zedelijkheidswetgeving.²⁴ Devlin bespreekt in zijn lezing de vraag of een samenleving het recht heeft de dominante meerderheidsmoraal op te leggen aan een minderheid die deze moraal niet onderschrijft. Als een samenleving in meerderheid van mening is dat homoseksualiteit zondig, slecht en tegennatuurlijk is, mag zo'n samenleving homoseksuele omgang tussen 'consenting adults' dan verbieden? Het klassieke liberale antwoord op die vraag was vervat in het 'schadepincipe' van John Stuart Mill: als mensen met hun gedrag niemand daadwerkelijk schade berokkenen is er geen goede reden om dat gedrag te verbieden. Devlin gaf een heel ander antwoord op de vraag of de meerderheid in een politieke gemeenschap de minderheid morele wetten mag opleggen. Volgens Devlin zou je daar twee redenen voor kunnen verzinnen. De eerste reden is pla-

23 Voor al deze rechtvaardigheidscriteria van Walzer geldt dat zij worden beleden als norm, maar lang niet altijd volledig in praktijk worden gebracht. In de sfeer van liefde en affectie is de norm van de romantische liefde weliswaar sterk, maar dat neemt niet weg dat er ook rekening wordt gehouden met minder verheven motieven. Men kiest niet graag een werkloze partner, men probeert verliefdheden in goede banen te leiden, wat wil zeggen dat men zoekt naar min of meer passende partners en men houdt ook wel een beetje rekening met de sociale omgeving waarin men met de gekozen partner voor de dag zal moeten komen.

24 De lezing van Devlin werd met nog een aantal andere essays van de auteur gepubliceerd in P. Devlin, *The Enforcement of Morals*, Oxford 1968.

toons: de meerderheid is ervan overtuigd Het Absolute Morele Gelijk aan haar zijde te hebben en ziet er dus geen been in dat gelijk in de wet vast te leggen en voor te schrijven aan andersdenkenden.²⁵ De tweede reden acht Devlin veel plausibeler. De meerderheid heeft weliswaar geen inzicht in Absolute Morele Waarheden, maar zij weet wel op welke morele codes de eigen samenleving drijft. Een samenleving is in de visie van Devlin 'a community of ideas':

'If men and women try to create a society in which there is no fundamental agreement about good and evil they will fail, if [...] the agreement goes, the society will disintegrate. For society is not something that is kept together physically; it is held by the invisible bonds of common thought. If the bonds were too far relaxed the members would drift apart.'²⁶

Een politieke gemeenschap heeft een zekere mate van morele consensus nodig en zal uiteenvallen als dat fundament van morele consensus wordt ondermijnd. Het bekendste voorbeeld in dit opzicht is de huwelijksmoraal. De meerderheid van onze politieke gemeenschap weet niet of het monogame huwelijk of het gezin de enige moreel juiste samenlevingsvorm is, maar die meerderheid zou bijvoorbeeld wel kunnen betogen dat het gezin of het huwelijk de 'hoeksteen' van onze samenleving is, en zich op basis daarvan gerechtigd mogen voelen om andere samenlevingsvormen te ontmoedigen. Passen we deze redenering toe op de importhuwelijken, dan zou je kunnen aanvoeren dat we zo min mogelijk moeten beginnen aan scenario's die het gezin in gevaar kunnen brengen. De kans op het mislukken van een importhuwelijk is vrij groot, de kans op erfelijke aandoeningen bij het nageslacht is veel groter als men trouwt binnen de eigen familie; kortom ter bescherming van het gezin, de hoeksteen, zou het verdedigbaar kunnen zijn gezinnen tot stand te laten komen onder een zo gunstig mogelijk gesternte. Je zou de Devlin-these ook kunnen uitwerken tot een ingenieuze combinatie van liberale en communitaristische overwegingen. Je kunt dan constateren dat liberale waarden als vrije partnerkeuze en de gelijkwaardigheid van man en vrouw het morele fundament vormen van onze gemeenschap en om die reden, communitaristisch gezien, beschermd en gepropageerd mogen worden. Bij meer of minder gedwongen importhuwelijken met partners die de gelijkheid van man en vrouw nadrukkelijk afwijzen, komen onze centrale liberale waarden (die in deze visie de hoeksteen van de samenleving zijn) in gevaar. Dat zou een reden kunnen zijn om die import-

25 Devlin, *The Enforcement of Morals*, p. 89.

26 Devlin, *The Enforcement of Morals*, p. 10.

huwelijken te ontmoedigen. Anderzijds laat zich hier wel de vraag stellen wat onze morele fundamenteën meer ondermijnt, dat sommige allochtonen er lak aan hebben of dat onze overheid ze zou gaan ondergraven door haar eigen beleid?

Werpen we ten slotte een blik op de republikeinse traditie. Zijn hier nog argumenten te vinden om het anti-importhuwelijkenbeleid te verdedigen? Een van de belangrijkste thema's voor denkers die tot de republikeinse traditie worden gerekend, is de optimale grootte van een republiek, een politieke gemeenschap. Dat was al een thema in het werk van Aristoteles, het komt uitgebreid aan bod in de *Discorsi* van Machiavelli, en het speelt een grote rol in het oeuvre van Rousseau (voor wie de ideale staat de omvang van het eiland Corsica moest hebben). Een moderne republikein als Michael Sandel wijst er in zijn boek *Democracy and Its Discontents* op dat er in het begin van de geschiedenis van de Verenigde Staten uitgebreide politieke debatten werden gevoerd over de uitbreiding van de jonge republiek met nieuwe gebieden.²⁷ De toelating en de inburgering van nieuwkomers en de daarbij wel of niet te hanteren criteria vormen ook het belangrijkste onderwerp in de neorepublikeinse theorie van Herman van Gunsteren.²⁸ Vanuit republikeins gezichtspunt is het zorgelijk als de burgers van een republiek de zeggenschap over de toetreding tot die republiek voor een groot deel zijn kwijtgeraakt en dat is in Nederland in een aantal opzichten het geval. Nederlandse politici en beleidsmakers hebben er jarenlang op gewezen dat er op dit terrein maar heel beperkt beleid kon worden gemaakt. De algemene trek naar het westen was een gevolg van de globalisering en de welvaartsverschillen in de wereld en als zodanig onbeïnvloedbaar. Nederland kon asielzoekers niet de deur wijzen, want Nederland was gebonden aan het Vluchtelingenverdrag; het recht op gezinsvorming of gezinshereniging was vastgelegd in internationale verdragen en door verschillende afspraken in Europese Unie-verband (het Schengen-verdrag) was de handelsvrijheid van Nederland nog kleiner geworden. Het toelatingsbeleid is in Nederland jarenlang gedepolitiseerd.²⁹ Vanuit republikeins perspectief zou je het winst kunnen noemen als immigratie via importhuwelijken of in welke vorm dan ook weer onderhevig zou zijn aan publieke besluitvorming. Over de meest verkieslijke uitkomst van die politieke besluitvorming (meer of minder pro importhuwelijken) heeft de republikeinse traditie minder te zeggen.

27 M. Sandel, *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge, Mass. 1996.

28 H.R. van Gunsteren, *A Theory of Citizenship. Organizing Plurality in Contemporary Democracies*, Boulder 1996.

29 Vgl. H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie*, Amsterdam 2000.

5 Balans

Het strategisch akkoord van het kabinet-Balkenende introduceerde een drietal maatregelen ter beperking van importhuwelijken: een leeftijdsgrens, een bijdrage aan de inburgeringscursus en een inkomenstoets. In de drie onderzochte politiek-filosofische tradities is de meeste steun te vinden voor de leeftijdsmaatregel. Op basis van verschillende politiek-theoretische argumentaties zou die leeftijdsmaatregel zelfs flink mogen worden verscherpt. Men zou de minimumleeftijd voor importhuwelijken ook kunnen verhogen tot bijvoorbeeld 24 of 27 jaar. De voorgenomen financiële drempels kunnen alleen worden verdedigd met behulp van ‘generieke argumenten’, dat wil zeggen met argumenten die het ontmoedigen van importhuwelijken als zodanig zouden kunnen legitimeren, maar die niet specifiek iets te zeggen hebben over de inkomenseis of de ‘halve borgsomconstructie’ bij de inburgeringscursus (beperking van grondrechten om praktische redenen en beperking van de collectieve lasten uit de liberale traditie; bescherming van het morele fundament van de samenleving uit de communitaristische theorie van Devlin). Die financiële drempels hebben bovendien het nadeel dat zij de ratio achter de leeftijdsmaatregel kunnen ondergraven. Als vergroting van individuele autonomie het doel van je beleid is, moet je geen financiële drempels opwerpen (Raz). Als het je gaat om bescherming van onze diep gevoelde conventie dat huwelijken uit liefde moeten worden gesloten, moet je die conventie niet zelf gaan vertroebelen met financiële prikkels (Walzer). Van de inkomenseis mag bovendien worden betwijfeld of deze nog kan worden gekwalificeerd als ontmoedigingsbeleid en voor velen niet zal fungeren als een de facto verbod.

Het is wellicht verstandiger om na te denken over andere vormen van niet-financieel beleid naast de leeftijdsmaatregel. In haar boek *Multiple Jurisdictions. Cultural Differences and Women's Rights* wijst politiek theoretica Ayelet Shachar erop dat etnisch-culturele en etnisch-religieuze subgemeenschappen in een liberale staat er nogal vaak vrouwonvriendelijke normen op na houden. Zij acht het denkbaar dat vrouwen zich niettemin thuis voelen in die gemeenschappen en vrijwillig kiezen voor de daar beleden normen. Zij benadrukt echter dat een liberale staat met wetten, daden en beleid ervoor moet zorgen dat vrouwen zich ook aan die normen en die gemeenschappen kunnen onttrekken. Zij moeten daadwerkelijke exitopties hebben, alsook een reële mogelijkheid om de normen binnen hun gemeenschap ter discussie te stellen.³⁰ De Noorse cultureel-antropologe Unni Wikan deed onderzoek naar het lot van meisjes in minderheidsgroe-

30 Ayelet Shachar, *Multiple Jurisdictions. Cultural Differences and Women's Rights*, Cambridge 2001.

pen in Scandinavische landen. Zij schetst de lotgevallen van moslimtienermeisjes die de hulp inriepen van instanties als Jeugdzorg of de Raad voor de Kinderbescherming, maar die door deze instanties in de steek gelaten werden. Zij werden teruggestuurd naar hun familie en ontkwamen vervolgens niet aan de ellende van een gedwongen huwelijk of erger: moesten met hun leven betalen voor hun, in de ogen van familieleden, al te westerse gedrag. Wikan betoogt dat instanties als maatschappelijk werk zich veel duidelijker achter deze meisjes zouden moeten opstellen, om hun burgerschapsrechten en hun liberale autonomie te garanderen.³¹ In Nederland werd het lot van moslimmeisjes nadrukkelijk onder de aandacht gebracht door politicologe Ayaan Hirsi Ali.

‘In de moslimbeleving is de vrouw groepsbezit: zij staat ten dienste, allereerst van haar ouders, en later van haar man en kinderen. Buiten de eigen etnische groep mag zij niet treden. [...] Alle vrijheden die voor sommigen als vanzelfsprekend gelden: verliefd worden, een avondje uit, logeren bij een vriendin, een middagje winkelen, zwemmen, bioscoop- of theaterbezoek, stuit op het roddelen bij vrouwen in eigen kring en het onverbidelijke krijsen van een vader of een broer of een man: waar was je?’³²

Hirsi Ali pleit voor een actieve emancipatiecampagne onder moslimvrouwen. Deze door Shachar, Wikan en Hirsi Ali aangeduide strategie die neerkomt op het creëren, het onder de aandacht brengen en het nadrukkelijk aanbieden van keuzemogelijkheden en exit-opties lijkt meer recht te doen aan liberale en rechtsstatelijke principes dan het opwerpen van onoverkomelijke financiële drempels om importhuwelijken te ontmoedigen.

³¹ Wikan, *Generous Betrayal*.

³² Ayaan Hirsi Ali, PvdA onderschat het lijden van moslimvrouwen, NRC Handelsblad 4 oktober 2002, p. 6.